

LEKSIK SATHDA BAHO MUNOSABATINING IFODALANISHI

Ro'zimova Sevara Jumanazar qizi

Urganch RANCH texnologiya universiteti

Lingvistika (ingliz tili) 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20376469>

ARTICLE INFO

Received: 20th May 2026

Accepted: 21st May 2026

Published: 25th May 2026

KEYWORDS

leksik sath, baho munosabati, emotsional-ekspressivlik, semantika, leksik birlik, konnotatsiya, nutq madaniyati, baholovchi so'zlar, pragmatika, stilistika.

ABSTRACT

Mazkur maqolada leksik sathda baho munosabatining ifodalanish usullari, uning tilshunoslikdagi o'rni hamda nutq jarayonidagi kommunikativ vazifalari tahlil qilinadi. Baho munosabati insonning predmet, hodisa yoki voqelikka bo'lgan ijobiy va salbiy munosabatini ifodalovchi muhim lingvistik hodisalardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida baho semantikasiga ega bo'lgan leksik birliklar, emotsional-ekspressiv vositalar hamda ularning badiiy va publitsistik matnlardagi qo'llanish xususiyatlari yoritiladi.

Kirish. Til inson tafakkuri va munosabatining asosiy ifoda vositasidir. Har qanday nutq jarayonida so'zlovchi borliqdagi voqea-hodisalarga nisbatan ma'lum munosabat bildiradi. Ushbu munosabat ko'pincha baho kategoriyasi orqali namoyon bo'ladi. Baho munosabati tilning barcha sathlarida uchrasa-da, uning eng faol ifodalanish shakllaridan biri leksik sathda kuzatiladi.

Leksik vositalar yordamida shaxsning voqelikka bo'lgan ijobiy, salbiy yoki neytral qarashi ifodalanadi. Masalan, "go'zal", "ajoyib", "mehribon" kabi so'zlar ijobiy bahoni anglatadi, "xunuk", "qo'pol", "befahm" singari birliklar salbiy baho ma'nosini ifodalaydi. Shu bois baho munosabatini o'rganish tilshunoslikning semantika, pragmatika va stilistika kabi yo'nalishlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Adabiyotlar sharhi. Tilshunoslikda baho kategoriyasi masalasi ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, V.V. Vinogradov, N.D. Arutyunova, Sh. Safarov kabi olimlar baho semantikasi va uning kommunikativ mohiyatini ilmiy jihatdan asoslab berganlar.

N.D. Arutyunova baho kategoriyasini inson tafakkuri bilan bog'liq hodisa sifatida talqin qilib, unda subyektivlikning muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi. Sh. Safarov esa pragmalingvistik tadqiqotlarida baho munosabatining nutqiy vaziyat bilan uzviy aloqador ekanligini ko'rsatadi. O'zbek tilshunosligida ham baho semantikasi masalalari yuzasidan qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, A. Hojiyev, B. Yo'ldoshev va boshqa tadqiqotchilar leksik birliklarning emotsional-ekspressiv xususiyatlarini tahlil qilganlar. Ularning ilmiy qarashlari baho munosabatining leksik vositalar orqali ifodalanishini chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi.

Muhokama va natijalar. Leksik sathda baho munosabatining ifodalanishi tilshunoslikning muhim pragmalingvistik va semantik muammolaridan biri hisoblanadi. Baholash kategoriyasi insonning voqelik, predmet, hodisa yoki shaxsga nisbatan subyektiv munosabatini ifodalovchi til birliklari orqali namoyon bo'ladi. Tilning leksik qatlamida baho munosabati turli vositalar yordamida yuzaga chiqib, nutqning emotsional-ekspressivligini kuchaytirish, muallifning

kommunikativ maqsadini ifodalash hamda tinglovchi yoki o'quvchiga ta'sir o'tkazish vazifasini bajaradi. Bunday birliklar nafaqat nominativ, balki konnotativ va pragmatik ma'noga ham ega bo'lib, matnning uslubiy xususiyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Baho munosabatining leksik ifodalanishida, avvalo, emotsional-ekspressiv bo'yoqdor so'zlar alohida o'rin tutadi. Ushbu birliklar nutqqa hissiylik, obrazlilik va ta'sirchanlik baxsh etadi. So'zlovchi yoki muallif o'zining ichki hissiy munosabatini aynan mana shunday birliklar orqali ifodalaydi. Masalan, "*mehribon inson*" birikmasida ijobiy baholash semasi mujassam bo'lib, unda insonning samimiyligi, g'amxo'rliigi va ijobiy fazilatlari ta'kidlanadi. Aksincha, "*razil kishi*" birikmasida salbiy baho ifodalanib, axloqiy jihatdan nomaqbul xususiyatlar nazarda tutiladi. Demak, emotsional-ekspressiv birliklar orqali nafaqat predmet yoki shaxs tavsiflanadi, balki muallifning unga bo'lgan subyektiv munosabati ham aniq namoyon bo'ladi. Leksik sathda baholashning yana bir muhim ko'rinishi konnotativ ma'noli birliklar orqali amalga oshadi. Konnotatsiya so'zning asosiy lug'aviy ma'nosidan tashqari qo'shimcha emotsional, uslubiy yoki baholovchi ma'no ifodalash xususiyatini bildiradi. Masalan, "*tulki*" leksemasi o'zining denotativ ma'nosida hayvon nomini anglatganda, ko'chma ma'noda ayyorlik, makkorlik va hiylakorlik semalarini ifodalaydi. Natijada ushbu birlik salbiy baholash vositasiga aylanadi. Shu kabi "*arson*" so'zi esa ko'pincha jasurlik va mardlik timsoli sifatida ijobiy bahoni yuzaga chiqaradi. Konnotativ birliklarning qo'llanilishi badiiy va publitsistik matnlarda ayniqsa faol bo'lib, ular matnning obrazlilikini hamda emotsional ta'sir kuchini oshiradi.

Baholash munosabati sinonimik qatordagi uslubiy tafovutlar orqali ham ifodalanadi. Bir denotativ ma'noni anglatuvchi sinonim birliklar uslubiy va emotsional jihatdan bir-biridan farq qiladi. Aynan mana shu farq baholovchi ma'noning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Masalan, "*yuz*" leksemasi neytral uslubiy birlik hisoblanadi va oddiy nominativ ma'noda qo'llanadi. "*Chehra*" so'zi esa ijobiy-emotsional bo'yoqqa ega bo'lib, ko'proq estetik va badiiy uslubda ishlatiladi. Aksincha, "*bashara*" leksemasida salbiy uslubiy bo'yoq mavjud bo'lib, u kamsitish yoki mensimaslik ma'nolarini ifodalashga xizmat qiladi. Bu kabi sinonimik qatorlar tilning uslubiy imkoniyatlarini kengaytirib, muallifga baholashni nozik semantik vositalar orqali ifodalash imkonini beradi.

Frazeologik birliklar ham baho munosabatini ifodalovchi kuchli pragmatik vositalardan biri hisoblanadi. Frazeologizmlar tarkibida xalqning milliy tafakkuri, madaniy qadriyatlar va tarixiy tajribasi mujassamlashgani sababli ular baholashning ta'sirchan shakli sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, "*qo'li ochiq*" frazeologizmi saxiylik, bag'rikenglik va insonparvarlik kabi ijobiy fazilatlarni ifodalasa, "*burni osmonda*" birikmasi manmanlik, kibrlanish va boshqalarga mensimaslik bilan bog'liq salbiy bahoni bildiradi. Shuningdek, "*ko'ngli oq*", "*yuragi toza*" kabi birliklar ijobiy emotsional munosabatni anglatganda, "*ichiga shayton kirgan*", "*tili zahar*" kabi frazeologizmlar salbiy baholashga xizmat qiladi. Frazeologik birliklarning asosiy xususiyati shundaki, ular tayyor obraz asosida kuchli ekspressiv ta'sir uyg'otadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, baho munosabati faqat semantik hodisa bo'lib qolmay, muhim pragmatik vazifani ham bajaradi. Baholovchi birliklar yordamida muallif o'z pozitsiyasini ifodalaydi, tinglovchi yoki o'quvchining hissiyotiga ta'sir ko'rsatadi hamda kommunikativ maqsadiga erishadi. Ayniqsa, publitsistik, badiiy va so'zlashuv uslubida bunday birliklarning qo'llanilishi matnning emotsional-ekspressiv ta'sirchanligini sezilarli darajada oshiradi. Baholash kategoriyasi orqali muallif voqelikka nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabatni shakllantiradi, shu bilan birga o'quvchini muayyan fikr yoki qarash tomon yo'naltirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xulosa. Leksik sathda baho munosabatining ifodalanishi tilning muhim kommunikativ va pragmatik xususiyatlaridan biridir. Baholovchi leksik birliklar insonning voqelik haqidagi subyektiv qarashlarini ifodalash bilan birga, nutqning ta'sirchanligini ham oshiradi.

Emotsional-ekspressiv soʻzlar, konnotativ maʼnolar, sinonimlar va frazeologik birliklar baho semantikasining asosiy vositalari sifatida namoyon boʻladi.

Shuningdek, baho munosabati til va tafakkur oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlikni aks ettirib, insonning madaniy va ijtimoiy qarashlarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli mazkur masalani chuqur tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati.

1. Arutyunova N.D. *Тіры языковых значеніы*. – Moskva: Nauka, 1988.
2. Vinogradov V.V. *O yazyke xudojestvennoy literatury*. – Moskva, 1959.
3. Safarov Sh. *Pragmalingvistika*. – Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008.
4. Hojiyev A. *Oʻzbek tili leksikologiyasi*. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1981.
5. Yoʻldoshev B. *Hozirgi oʻzbek adabiy tili*. – Toshkent, 2004.
6. Nurmonov A. *Lingvistik tadqiqot metodologiyasi*. – Toshkent, 2010.
7. Mahmudov N. *Til va nutq*. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2007.

